

A TÖBBNYELVŰSÉG MINT A TRANSZKULTURALITÁS OLVASHATÓSÁGA¹

– A többnyelvű szöveg fordításjelenetei és lehetséges pedagógiai attitűdje –

VINCZE FERENC

Bécsi Egyetem Európai Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Finnugor Tanszék

egyetemi adjunktus

E-mail: ferenc.vincze@univie.ac.at

ORCID 0000 0002 1514 9057

Multilingualism as the Legibility of Transculturality

– Translation Scenes and Possible Pedagogical Attitudes of a Multilingual Text –

In the last decade, research on literary multilingualism has mainly analysed the distinction between latent and explicit representations, and in the case of explicit representations, the mode, function and poetic implications of code switching and code mixing representations have often been at the forefront. This paper focuses on explicit forms of literary multilingualism, not on language mixing or language shifting in the speech of characters, but on the textual functions of code mixing in narrative texts, which both create and mediate transcultural situations. The chosen text is Thomas Perle's short story cycle *wir gingen weil alle gingen*, which brings aspects of multilingualism in relation to Romanian, Hungarian and German to the fore at the level of the narrower (family) and the wider (regional) community. The chosen German text shows differences in the representation and use of multilingualism compared to many contemporary texts, since the words and expressions of the foreign language, the other language, are integrated into the text much more organically – often due to the techniques or lack of translation – than in the case of novel or short story texts, where foreign language elements are dissolved at every occurrence. The paper will attempt to examine this phenomenon in detail.

Keywords: multilingualism, transculturality, Thomas Perle, foreign language, translation

¹ Az ADVANCED 150848 számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Nemzeti Kutatási Kiválósági Program (ADVANCED_24) pályázati finanszírozásában valósult meg.

■ A többnyelvűség az elmúlt húsz-harminc évben nem csupán a nyelvtudományos, hanem az irodalom- és kultúratudományos kutatások egyik jelentős témájává vált. A többnyelvűség-kutatások szorosan összekapcsolódtak azokkal a globális tendenciákkal, melyekben a migrációs irodalmak,² a regionalitás vizsgálata került előtérbe, továbbá az ide tartozó értelmezések elméleti háttereként gyakorta a transzkulturalitás vagy transzkulturalizmus teoretikus változatait³ említhetjük meg. Legutóbb Németh Zoltán különített el *Transzkulturalizmus*⁴ című kötetének elméleti felvezetésében öt lehetséges megközelítést,⁵ ebből jelen szövegben egyre fogok fókuszálni. Mint Németh fogalmaz, a transzkulturalizmus „fogalomhasználatával új értelmezési lehetőségek nyílnak meg a kultúrák egymásra hatását, keveredését hangsúlyosan megjelenítő művek értelmezése során, olyan új perspektívák és értelmezési terek, szempontok jelenhetnek meg, amelyek eddig nem voltak hangsúlyosak.”⁶ Ennek keretében lehet többek között megemlíteni a többnyelvűség változatait, színreviteleit, melyek látványosan mutatják fel a különböző nyelvek, ezen keresztül pedig az eltérő kultúrák keveredésének lehetőségeit és jelenségeit.

A többnyelvűség szépirodalmi reprezentációit illetően a kutatások alapvetően két kategóriát különítenek el egymástól, egyrészt a látens, másrészt az explicit vagy nyilvánvaló többnyelvűség jelenségeit vizsgálják. Az előbbi esetén arról van szó – mint arra Giulia Radaelli is kitér tanulmányában –, hogy egy szöveg mindig akkor látens többnyelvű, ha más nyelvek csak tudat alatt, rájuk tett reflexió keretében vannak jelen, és nem érzékelhetők azonnal, így alapvetően egynyelvű felszínnel rendelkeznek.⁷ Erre szolgálhat példaként Papp Sándor Zsigmond *Gyűlölet* című regényének

² Itt érdemes felhívni a figyelmet például a német irodalomtudományban tematizált lényeges, a „Migrantenliteratur” és a Migrationsliteratur” közötti különbségre, amint azt Heidi Rösch is megteszi: „Migrationsliteratur definiert sich in Abgrenzung zu Migrantenliteratur nicht entlang der Autobiographie, sondern wird vom konkreten (Einzel-)Werk hergedacht, das sich auf Migration bezieht.” Heidi RÖSCH, „III.2.8 Migrationsliteratur”, in *Grundthemen der Literaturwissenschaft: Literaturdidaktik*, szerk. Christiane LÜTGE, 338–356 (Berlin–Boston: De Gruyter, 2019), 339, <https://doi.org/10.1515/9783110410709-017>.

³ Azért beszélhetünk itt változatokról, mivel a transzkulturalitás/transzkulturalizmus a különböző nyelvű irodalomtudományi és kultúratudományi megközelítésekben nem teljesen azonos definícióval és hatással bír. Erről részletesen lásd Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, „A transzkulturalizmus fogalmának értelmezése a magyar irodalomtudományi diskurzusban”, *Partitúra* 18, 1. sz. (2023): 3–14, <http://doi.org/10.17846/PA.2023.18.1.3-14>; VINCZE Ferenc, „A nemzeti kultúrán innen és túl: Kelet-Európa. Transzferjelenségek és transzkulturális szövegek a kelet-európai irodalmakban”, *Alföld* 75, 9. sz. (2024): 82–93.

⁴ NÉMETH Zoltán, *Transzkulturalizmus: Elmélet és gyakorlat* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia–Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács, 2023).

⁵ Uo., 13–14.

⁶ Uo., 14.

⁷ Vö. „Latente Mehrsprachigkeit dürfte die häufigste Form von literarischer Mehrsprachigkeit überhaupt sein. Ein Text ist immer dann latent mehrsprachig, wenn andere Sprachen nur unterschwellig vorhanden und nicht unmittelbar wahrnehmbar sind; er weist also auf den ersten Blick eine einsprachige

több passzusa is, melyekben az elbeszélő párbeszédeit olvashatjuk, és csupán ezen dialógusokban megtett reflexiókból derül ki, hogy mindez a szövegvilágban nem magyarul, hanem románul hangzik el.⁸ Az utóbbi, tehát az explicit vagy nyilvánvaló többnyelvűségről akkor beszélhetünk, ha a mindenkori szöveg nyelvének felszínén megjelenik egy másik nyelv, akár az elbeszélő, akár a szereplők megszólalásaiban, párbeszédeiben. Mint Natalie Blum-Barth is utal erre,⁹ itt a másik nyelv jelenléte nyilvánvalóvá válik, megtöri a homogén, egynyelvű szöveget, és ezzel a töréssel a szöveg megalkotottságát is befolyásolja, amennyiben valamilyen fordítás, magyarázat, kommentár szerepeltetését teszi szükségszerűvé. Ennek kiváló példája lehet Tompa Andrea több regényszövege is, ahol a románul elhangzó szövegelemek azonnali, szó szerinti fordításban szerepelnek az idegen nyelvű betét után, így feloldják az olvasó számára annak értelmét és egyúttal idegenségét is.¹⁰

Természetesen a két kategória nem kizáró jelleggel jelenik meg egyik vagy másik szépirodalmi szövegben, gyakorta ezek keveredését is láthatjuk. Megkülönböztetésüket azért tartottam itt szükségesnek, mivel jelen tanulmány keretében arra a jelenésre kívánok rávilágítani, amikor nem egyszerűen a nyelvkeveredés, a többnyelvű környezet jelölését végzi el a többnyelvűség jelenetezése, hanem ennél összetettebb funkcióhoz jut a szövegben. E fentebb ismertetett két kategória megvalósulása esetén az olvasó a befogadás folyamatában a másik nyelv megjelenítése révén multikulturális környezetet, továbbá egyfajta idegenséget érzékel, s az olvasás aktusa során nem ütközik radikális idegenségbe, a szöveg idegen nyelvű részletei is hozzáférhetővé válnak számára a fordítások révén.

Oberfläche auf.“ (Giulia RADAELLI, *Literarische Mehrsprachigkeit: Sprachwechsel bei Elias Canetti und Ingeborg Bachmann* [Berlin: Akademie Verlag, 2011], 61, <https://doi.org/10.1524/9783050053592>.) Ehhez lásd még: Till DEMBECK, „2. Mehrsprachigkeit in der Figurenrede“, in *Literatur und Mehrsprachigkeit: Ein Handbuch*, szerk. Till DEMBECK és Rolf PARR, 167–192 (Tübingen: Narr Francke Attempto, 2017), 167–168, <https://doi.org/10.2357/9783823379119>.

⁸ Vö. „– Egyre jobban beszélsz románul. / – Belejöttem. Lassan visszatér minden – mondom. / – Ha maradnál még, talán az akcentusod is eltűnne.” (PAPP Sándor Zsigmond, *Gyűlölet* [Budapest: Jelenkor Kiadó, 2018], 431.)

⁹ Vö. „*Literarische Mehrsprachigkeit* liegt auf der Textebene als Ergebnis des mehrsprachigen Schreibens vor. Sie bedeutet die Präsenz einer anderen, von der Basissprache des Textes differenten Sprache im literarischen Werk.“ (Natalia BLUM-BARTH, *Poetik der Mehrsprachigkeit: Theorie und Techniken des multilingualen Schreibens* [Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2021], 63.)

¹⁰ Vö. „[...] míg aztán tizenkettedikben, mint valami hatalmas kegyet, fel nem ajánlotta a lánynak, hogy akkor tartsa meg ő a világirodalomórát *Godot*-ról, *Dar să nu-mi vorbești prea mult de Dumnezeu că mă plictisesc* (De aztán ne beszélj nekem túl sokat az istenről, mert elunom), mert az egész *azután* történet, májusban, az év vége felé [...]” (TOMPA Andrea, *A hóhér háza* [Budapest: Jelenkor Kiadó, 2015], 46.) Mindez példaként szolgálhat arra is, hogy számos prózaszövegben a többnyelvűség megjelenítése elsősorban az idegenséget, a másik nyelv jelenlétét jelzi, azonban az idegen nyelvű betét nem válik a szöveg poétikai és/vagy szövegkoherenciát alakító részévé.

Thomas Perle *wir gingen weil alle gingen*¹¹ (*elmentünk, mert mindenki elment*) címen Ausztriában megjelent kötete egymáshoz lazán kapcsolódó hét elbeszélésből áll, melyeket az elbeszélő személye, a romániai többnyelvű és multikulturális környezet, az emigráció és az elhagyott szülőföldre való visszatérés témái kötnek össze. A szerző 1987-ben született Romániában, majd családja a kilencvenes évek elején kivándorolt Németországba, és mint életrajzában is jelzi, három nyelven (német, román, magyar) nevelődött.¹² Perle Bécsben dolgozik dramaturgként, és jelen tanulmányban tárgyalt kötete mellett több színmű kapcsolódik még a nevéhez, ezek közül a 2020-as megjelenése után hamarosan magyar fordításban is elérhető *karpathenflecken*¹³ témáját tekintve szorosán kapcsolódik az itt tárgyalt kötethez.¹⁴

Az elsősorban a családi környezetet, ennek hátterében a diktatúrát, majd a kivándorlás utáni németországi vagy emellett a posztkommunista romániai társadalmi valóságot megjelenítő szövegek hétköznapi élethelyzeteken keresztül az egyes emberek sorsát, tragédiáit állítják a középpontba. A végletekig leegyszerűsített és lecsupaszított elbeszélői nyelv, az elbeszélések jelenetekre bomló szerkezete a töredezettség érzetét keltik, az összefüggő, egységes történet lehetetlenségét sugallja a kötet. A visszaemlékezés momentumai folyamatosan összekeverednek a jelen leírásaival, ezáltal érzékeltetve miként kapcsolódnak bizonyos tárgyakhoz, mindennapi élethelyzetekhez a múlt berögzült gyakorlatai, vagy sok esetben traumái.

Mindemellett, úgy vélem, a novellák kötetkompozícióvá való szerveződését a többnyelvűség megjelenítései és a szövegekben betöltött funkciói is alakítják, és ennyiben e mű – meglátásom szerint – eltér sok többnyelvűséget felmutató szöveg nyelvi megalkotottságától is. Így jelen vizsgálat fókuszában a Perle-kötet többnyelvűség-jelenetei állnak.

A nyelvi megalkotottság tipográfiai és poétikai technikái

A kötet címadó és egyben első elbeszélését, mely az 1989-es romániai forradalom televízióban közvetített eseményeire tett reflexióval indul és egészen a németországi kivándorlásig, majd a főszereplő anyjának haláláig tart, a retrospektív elbeszélői nézőpont határozza meg. Az elbeszélő visszatekintve, az emlékezés asszociatív logikáját érvényesítve és felmutatva – tehát töredezetten, időbeli ugrásokkal – meséli el saját családjának emigrációs történetét. A fragmentumszerű építkezéssel való kísér-

¹¹ Thomas PERLE, *wir gingen weil alle gingen* (Wien: Exil Verlag, 2018).

¹² Uo., 136.

¹³ Thomas PERLE, „karpatenflecken”, in *02 Dramatische Rundschau*, szerk. Friederike EMMERLING et al., 2. köt., 437–499 (Frankfurt a. Main: Fischer 2020). Magyar fordítása: Thomas PERLE, „Kárpátfoltok”, ford. LÁNG Orsolya, *Látó* 31, 8–9. sz. (2020): 168–222.

¹⁴ A dráma részletes elemzését lásd Enikő DÁCZ, „»die karpaten wie flecken auf meiner haut«: Thomas Perles ökokritische Perspektive auf nationale Diskurse”, *Jahrbuch für Internationale Germanistik* 54, 3. sz. (2022): 105–115, https://doi.org/10.3726/JIG543_105.

letezés jellegzetességeiként említhetjük az emlékezetfoszlányok textuális elkülönítését, ezen emlékezetfutamok elején feltűnő, ezek címeként is értelmezhető félkövérrel szedett mondatokat (például: **25. dezember; uns ging es gut** [’jól ment nekünk’]; **der himmel über oltenia** [’az ég Olténia fölött’] stb.), és amint már ezen címekből is látható, a német helyesírás szabályaitól eltérő írásmódot: a szövegben nincsenek nagy kezdőbetűk, sem mondatkezdő pozícióban, sem a főnevek esetén. A kísérletező jelleg az egész kötetre érvényes; e nyelvi és tipográfiai megoldások, továbbá a szépirodalmi szövegek szokott tipográfiájától eltérő tördelés által hangsúlyosan a nyelvi megformáltságra és a nyelv szerepére irányítják az olvasói figyelmet. Ennek alapvetően kettős funkciót is tulajdoníthatunk, melyek mindegyike az olvasás folyamatában nyer szerepet. Egyrészt a technikai és poétikai megoldások szembetűnővé teszik az eltérést és egyúttal felkínálják az ennek szerepén való elgondolkodást, másrészt ugyanezek a megoldások ezzel egyidejűleg (el)nehezítik az olvasást.

Mindez – mind az említett címadó, mind a további szövegekben – kiegészül még egy szembetűnő tipográfiai elemmel, mégpedig egyes szavak, kifejezések vagy éppen mondatok kurziválásával. A kurziválás Perle kötetében szintén kettős funkcióban érhető tetten, hiszen egyrészt kiemel és hangsúlyoz, másrészt szintén elbizonytalanítja, nehezíti a befogadást. A kurziválást azért értelmezhetjük elbizonytalanításként, mivel az így kiemelt szövegelemek nyelvileg eltérőek. Találhatunk közöttük idegen (román és magyar) nyelvi betéteket (szavakat, kifejezéseket, mondatokat) éppúgy, ahogy saját nyelven írt szövegrészeket is, így a kiemelések motiváltsága és ezek beazonosítása láthatólag nem tud rutinszerűvé válni az olvasás során, hiszen minden alkalommal a szűkebb vagy a tágabb kontextust figyelembe véve kell értelmezni ezek funkcióját.

Szemléltetéseként két, egymástól funkciójában eltérő szövegrészt emelnék ki. Az első idézet a címadó elbeszélés azon részéből származik, melyben a Romániából emigráló család (apa, anya, két gyerek) megérkezik Németországba az anyai nagyszülőkhöz. Az itt idézett passzust megelőzik a határátlépés, majd immár a Németországba való megérkezés jelenetei, továbbá a nagymama rövid bemutatása. Ez utóbbi során kerül szóba egy nyelvi probléma is, ugyanis a nagyapa szinte alig beszél németül,¹⁵ és mindez részben megelőlegezi az apa a következő idézetben érzékelt magatartását is.

¹⁵ Vö. „hatte angefangen zu arbeiten, hatte gespart. mein großvater, der außer *eins zwei polizei bitte danke ja nein* kein wort deutsch sprach, war ihr nach dem tod des bauernsohns gefolgt. Jetzt in diesem fremden land war er nun abhängig von seiner selbtsändigen frau deutscher herkunft.” [elkezdett dolgozni, pénzt takarított meg. nagyapám, aki az *eins zwei polizei bitte danke ja nein* szavakon kívül egy szót sem beszélt németül, a gazdálkodó fia halála után követte őt. most, ebben az idegen országban, a német származású, független feleségétől függött.] (Uo., 23–24, kiemelés az eredetiben. A német szövegrészek fordítása itt és később saját fordításom – V. F.)

als wir vier bei ihnen ankamen, in der kleinen wohnung, die aussah wie die sommerküchen bei uns daheim, waren die ersten worten meiner mutter *wir bleiben, wir gehen nicht mehr zurück*.

schock. dann freude. bei mir. mein vater reagierte etwas anders.

er wollte gar nicht erst mitfahren. deshalb hatte er sich nicht um die versicherungskarte der dacia gekümmert.¹⁶

[amikor megérkeztünk abba a kis lakásba, ami úgy nézett ki mint a nyári-konyhák nálunk odahaza, anyám első szavai ezek voltak, *maradunk, soha többé nem megyünk vissza*.

sokk. aztán öröm. részemről. apám egészen másként reagált.

eleinte egyáltalán nem akart velünk jönni. ezért nem is intézte el a dacia kötelező biztosítását.]

Mint látható, a kurzív kiemelés itt nem egy másik, idegen nyelvre hívja fel a figyelmet, hanem az ismertetett jelenetsor kontextusában az anya elhatározását emeli ki, tehát a szöveg fabuláris szintjén válik fontossá – egyúttal éppen a kiemelést követő mondatoknak köszönhetően feszültséget is teremt, hiszen így láthatunk rá az apa megdöbbenésére.

A második példaként választott idézet ugyanebből az elbeszélésből a családi viszonyokra mutat rá elsőként, azonban mindebből a tágabb, többnyelvű, multikulturális környezet is felsejlik. Ebben a részletben már teljesen megváltozik a kurzíválás funkciója, hiszen a másik nyelvet, azaz az idegen nyelvű betéteket hivatott jelölni.

tanten sind bei uns *nénis*. die begrüßt man mit *csókolom* oder *kisstihand*. eine rumänische tante ist eine *tanti*. die begrüßt man mit einem *sărut-mâna*. nachdem man mit seiner stimme die hände der tanten auf diese weise geküsst hat, antworten sie alle mit *szerbusz*. alle onkel haben einen dicken bauch und nennt man *bácsi*. teri néni, die zehn jahre jüngere schwester meiner großmutter, hatte uns mit isidor bácsi das fegefeuer ins haus gebracht, wie oma immer sagte.¹⁷

[a nagynénik nálunk *nénik*. *csókolom* vagy *kisstihand*, így üdvözljük őket. egy román nagynéni az *tanti*. őt úgy köszönjük, hogy *sărut-mâna*.

miután ezen módon hangunkkal megcsókoltuk a nagynénik kezét, mindannyian úgy válaszolnak, hogy *szerbusz*. minden nagybácsi nagy hasú és *bácsinak* nevezzük őket. teri néni, a nagymamám tíz évvel fiatalabb húga, isidor bácsival magát a tisztítótűzet hozta el a házba, amint azt a nagy mondani szokta.]

¹⁶ Uo., 24, kiemelés az eredetiben – V. F.

¹⁷ Uo., 15.

Az idézett részlet egyértelműen viszi színre a többnyelvűséget a családi, de a tágabb környezetben is, ahol a tipográfiai eljárás tehát a prózakötet homogénnek tekinthető német szövegébe beékelten idegen nyelvű elemekre hívja fel az olvasói figyelmet.

A nyelv tipográfiai realizációja összekapcsolódik a prózakötet poétikai jellegzetességeivel, több szinten is, hiszen a szerkezeti szempontból az emlékezet asszociatív logikáját lekövető – időbeli ugrásokat is megvalósító – gondolatfutamok ahhoz hasonló töredezettséget mutatnak, melyet a mondatok szintjén is felfedezhetünk a tipográfiai megoldásoknak köszönhetően. Ennek a fragmentumszerűségnek a megteremtésében pedig jelentős szerephez jut a többnyelvűség inszenírozása, mely azáltal válik jelentőségteljessé, hogy sosem rutinszerűen történik.

A többnyelvűség megjelenítésének jellegzetességei

Amint a legutóbbi idézet kapcsán láthattuk, a német nyelvű szövegfelületen megjelenő más nyelvű (magyar, román), tipográfiai jelölt elemek megakasztják az olvasást, és ezzel egyidejűleg jellemzik a családi vagy tágabb közeget, ennek multikulturális jellegét teszik megtapasztalhatóvá. Mindemellett éppen a fenti idézet szorosabb elemzése révén ragadhatjuk meg a többnyelvűség inszenírozásának egyik jellemzőjét a Perle-kötetben. Az explicit vagy a nyilvánvaló többnyelvűség megjelenítéséről van itt szó, mely a köszönésformák és részben a családi kapcsolatok megnevezéseinek nyelvi eltérése révén valósul meg. Ezek részben egymást magyarázzák, pontosabban fordítják, mindeközben pedig egy mondat révén felsejlik a háttérben az a kulturális praxis – a kézcsók –, melyből maga a köszönés származik, ám csupán nyelvi szinten történik meg az aktus.

A rokoni kapcsolatokat jelölő szavak mentén viszont újabb értelmezési szempont is előtérbe kerülhet. A kurzíválás a nyelvi eltéréseket, megnevezéseket jelzi, ugyanakkor az idézet második részletében két olyan mondatot is olvashatunk immár, melyekben a korábban elmagyarázott kifejezések nem egyszerűen a nyelvek közti váltás (*code switching*) jelensége, hanem sokkal inkább a nyelvkeverés (*code mixing*) fogalma felől válnak értelmezhetővé.¹⁸ A mondatban („teri néni, die zehn jahre jüngere schwester meiner großmutter, hatte uns mit isidor bácsi das fegefueuer ins haus gebracht, wie oma immer sagte.”¹⁹) előzőleg elmagyarázott megnevezések térnek vissza, és éppen erre alapozva maradhat el tipográfiai kiemelésük: immár nem idegen nyelvi elemként, hanem az elbeszélői nyelv természetes részeként jelennek meg. Az

¹⁸ Vö. „Als Sprachwechsel ist zu bezeichnen, wenn in einem Text Segmente, die unterschiedlichen Idiomen zuzuordnen sind, aufeinander folgen, wohingegen man von Sprachmischung bei solchen Texten oder Textteilen sprechen kann, in denen zwei Idiome zu unterscheiden sind, ohne dass sie sich einzelnen Segmenten zuordnen ließen.” Till DEMBECK, „1. Sprachwechsel/Sprachmischung”, in DEMBECK és PARR, *Literatur und Mehrsprachigkeit*, 125–166, 125.

¹⁹ PERLE, *wir gingen...*, 15.

olvasás felől tekintve a szöveg az adott nyelvi kifejezést már tudottnak tekinti, amely ily módon nem akasztja meg a befogadás folyamatát.

Hasonlóképpen a kulturális és nem csak a nyelvi eltérések jelölését és kifejtését végzi el a következő részlet is, mely a helyi gasztronómiai különlegességeket mutatja meg – szintén családi és tágabb kontextusban is.

große schüsseln mit tomatensalat aus riesigen fleichtomaten und zwiebeln, *mămăligă cu brânză*, selbstgebackene weißbrotlaibe zwischen platten voller hackfleischwürsten, die wir *mici* nannten. auf dem grill brutzelten koteletts und melanzani, die mit knoblauch zu *vinete* als paste aufs brot geschmiert wurden.²⁰

[nagy tál paradicsomsaláta hatalmas húsparadicsomból és hagymából, *mămăligă cu brânză*, házilag süttött fehér kenyér a darált húsos kolbászokkal teli tálak között, ez utóbbiakat mi *mici*nek hívtunk. a rostélyon sült karaj és padlizsán, amelyet fokhagymával keverve *vinete* krémként kentünk a kenyérre.]

A *mici* és a *vinete* kapcsán a szöveg technikája nagyon hasonló a korábban idézett részletben magyarózott köszönési forma fordításjelenetéhez, hiszen mindkét esetben le vannak fordítva az ételek nevei. Azonban azonnal feltűnik, hogy a *mămăligă cu brânză* nevű étel lefordíthatatlan és idegen marad. Azért lényeges ezt kiemelni, mert éppen ennek a szónak a mássága és magyarázat/fordítás nélkül maradása a prózákötet írásai közötti koherencia- és kapcsolatteremtés funkciójában is megragadható. A *schwarzer schnee (fekete hó)* című elbeszélésben ugyanis, mely a nagymama temetését meséli el, a szertartást követően felidéződnek a gyermekkorból őrzött emlékek a nagyszülőkről. Az óvodás korú gyerekekre felvigyázó nagyszülők konyhájában süteményt sütnek, melynek előkészületeiről olvashatunk:

in der küche roch es süß. oma machte *kolatschen*, einen mit mohn und eien mit nuss. im inneren gerollt wie schnecken quollen sie nebeneinander goldbraun im ofen.

ota rührte in einer pfanne fünf eier. an seinen händen klebte *brânză*. ich war so hoch wie der stuhl, auf den ich mich setzte, um die rühreier zu essen.²¹

[édes illat terjedt a konyhában. a nagymama *kolatschent* készített, egyet mákkal, egyet dióval. Belülről voltak feltekerve mint valami csigák, egymás mellett dagadtak a sütőben, amíg aranybarnára sültek.

ota öt tojást rántott egy serpenyőben. *brânză* tapadt a kezéhez. olyan magas voltam, mint a szék, amire ültem, hogy megegyem a rántottát.]

²⁰ Uo., 13, kiemelés az eredetiben – V. F.

²¹ Uo., 77–78, kiemelés az eredetiben – V. F.

A kifejezés második előfordulása itt nem csupán a kurziválás miatt tűnik fel, hanem mert ismét fordítás nélkül marad, főként azért különös ez, mert az előző bekezdés végén a *kolatschen* süteménynév részletes kommentárt kapott, és bejglire hasonlító kalácsféle ismerhető fel a kifejezés mögött. Ez utóbbi azért is kiemelendő, mivel a szó szerves része a német szókinsznek, s ugyan – mint a magyarba is – szláv közvetítéssel érkezett,²² azonban ennek a jövevényszónak elvileg nem lenne szükséges a magyarázata. A kalács jellegű sütemény viszont a *brânză* újbóli előfordulása miatt más szempontból is lényeges lehet, hiszen jelentéstartalmi között – mint arra a Halász-féle német–magyar nagyszótár is rámutat²³ – felbukkan egy túrós változat, ami megelőlegezheti a még itt sem feloldott korábbi ételnevet.

A *mămăligă cu brânză* magyarázatára egészen a kötetzáró szövegig kell várjon az olvasó. A *wir danken der partei* (köszönjük a pártnak) című szöveg nemcsak a szóban forgó ételnév feloldása tekintetében, hanem tematikus szempontból is keretezi a szöveget. Az első elbeszélésben található nyitójelenet megismétlődik, folytatódik, és ismét 1989 karácsonya képezi a referenciális időt, visszatérünk a televízió előtt ülő család jelenetéhez, akik nézik a bukaresti eseményeket.²⁴ A nyitóelbeszélés karácsonyi, majd kitelepedésjeleneteit megelőlegező szöveg a főszereplő iskolatársának emigrációját meséli el, és ekkor mutatja be azt a panelházat, melyben az előbbinek a nagymamája is lakik. A szomszéd lakásának jellemzése tartalmazza azt a feloldást, mely magyarázza az ételnevet:

roch überhaupt nicht ihrem namen entsprechen. immer wenn ich an ihrer wohnung vorbeiging, hielt ich mir die nase zu, weil es sehr streng nach *brânză*, dem rumänischen käse roch, den oma immer mit polenta zubereitete.²⁵

[egyáltalán nem a neve megidézte illat terjengett. ahányszor csak elmentem a lakása előtt, be kellett fognom az orrom, mert annyira erősen szaglott a *brânză*, a román túró, amit nagyí mindig puliszkával készített.]

A *wir danken der partei* című darab így összekapcsolódik a kötet közepén elhelyezkedő, *schwarzer schnee* (fekete hó) című elbeszéléssel, továbbá a túrós puliszka (*mămăligă cu brânză*) első megjelenési helyét jelentő kötetnyitó és a kötetnek egyúttal címet adó szöveggel is. Ez utóbbival mind az említett televíziós jelenetnek, mind

²² Vö. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*, szerk. Wolfgang PFEIFER, [online verzió], hozzáférés, 2024.10.13, <https://www.dwds.de/wb/etymwb/Kolatsche>.

²³ Vö. HALÁSZ Előd, *Német–magyar nagyszótár*, 2 kötet. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994), 1:1130.

²⁴ Ez a jelenet azon tendenciába illeszkedik, mely a kortárs román, magyar, német szépirodalomnak és filmes munkáknak köszönhetően az élő adásban közvetített romániai forradalmat médiaeseményként is megragadhatóvá teszi. Vö. DÁNÉL Mónika, „Széthangzó forradalom: Az 1989-es romániai történelem újrajátszásai, remedializációi”, *Metropolis* 20, 2. sz. (2016): 24–47.

²⁵ PERLE, *wir gingen...*, 129.

a szerepeltetett román nyelvű kifejezés késleltetett feloldásának köszönhetően keret is teremt a kötet számára. Az olvasó e kifejezés megértése kapcsán koránt sincs „kiszolgálva”, hiszen saját maga kell, hogy összekapcsolja az ételnév feloldásának az egyes szövegekben elhelyezett nyomait, így – mondhatni – nem készen kapja a fordítást, hanem megdolgozik érte.

Szintén a fentebb említett keretes szerkezetet erősíti meg a többnyelvűség másik explicit megjelenítése az első és utolsó elbeszélésben. A televízióban rendszerezően közvetített propagandaadásokat jellemző és ezt kommentáló szakaszok között bukkan fel a Ceaușescu-ra használt bevett román kifejezés:

anschließend ein film oder ein theaterstück. nochmals nachrichten. danach schwarz.

oder immer schwarz. wie unsere häuser schwarz. denn schließlich baute unser sozialismus auf dem fleißigen elan eines arbeitenden volkes auf. und auf der sparsamkeit unseres geliebten *conducător*s.

die dunkelheit kurbelte durch kerzenkäufe die wirtschaft an, der romantische kerzenschein und die kälte die geburtenrate. so der plan unseres gescheiten *conducător*s.

ganz anders im dezember 1989. tagelang bilder von buhenden menschen vor dem zentralkomitee. bilder von einem führer, der sein eigenes volk nicht mehr versteht.²⁶

[utána film vagy színdarab. ismét hírek. majd sötétség.

vagy mindig sötétség. sötétfekete mint a házaink. elvégre szocializmusunk a dolgozó nép szorgalmára épült. és szeretett *conducător* (vezetőnk) takarékoságára.

a sötétség fellendítette a gazdaságot a gyertyavásárlással, a romantikus gyertyafény és a hideg pedig a születésszámot. ez volt a mi okos *conducător*-unk terve.

1989 decembere teljesen más volt. képek a központi bizottság előtt napokon át fújoló emberekről. képek egy olyan vezetőről, aki már nem értette meg a saját népét.]

A *conducător*s kétszeri használata során csak a szöveggörnyezetből lehet kikövetkeztetni a jelentést. Majd a folytatásban – hasonló kontextusban – felbukkan a román szó német megfelelője (*Führer*), mely a német történelem traumatizált kifejezéseként egyértelműen adja meg a szó értelmét. Mindemellett a korábban idézett rokoni kapcsolatok megnevezéséhez hasonlóan bukkan fel ismételtelen a kötetzáró elbeszélésben, ahol elvileg már ismert román kifejezésként kerül elő a diktátor házaspár

²⁶ *Uo.*, 7, kiemelés az eredetiben – V. F.

helikopteres menekülésének kontextusában, tehát feloldására nincsen szükség.²⁷ Így nem csupán a tematikus szál erősíti meg a keretes szerkezetet, hanem a többnyelvűség megjelenítése is.

A késleltetett fordítás mellett a Perle-kötet a megelőlegező értelemadás technikáját is használja, tehát a későbbi jelenet explicit többnyelvűséget mutató szövegrészletét egy korábban olvasott mondat oldja fel. A már idézett *schwarzer schnee* című szövegben a nagyszülőknél eltöltött napok emlékeként kerül elő, hogy egy alkalommal, mikor a főszereplő gyerekelbeszélő nem aludt el délután, látta, hogy a nagyszülők televíziója az ablakban áll.²⁸ Két bekezdéssel később kerül sor a gyerek és nagyapja között zajló párbeszéd leírására, amelynek román nyelvű kifejezéseit az előbb említett mondat – mintegy megelőlegezve – fordítja le:

ich fragte meinen großvater, warum der *televizor* im *geam* stünde. und mein großvater antwortete wegen dem *meci*. enttäuscht biss ich in meine scheibe weißbrot. mir wäre ein *spectacol* mit der berühmten corina chiriac viel lieber. oder ein film über die alten rumänischen helden.²⁹

[megkérdeztem nagyapámat, hogy miért van a *televizor* a *geamban*. mire nagyapám azt válaszolta, hogy a *meci* miatt. csalódottan haraptam bele a szelet fehér kenyereembe. sokkal szívesebben néznék egy *spectacol*t a híres corina chiriackal. vagy egy filmet a régi román hősokról.]

A párbeszéd leírása megmutatja a jelenet látens (feltehetőleg az egész párbeszéd románul zajlik) többnyelvűségét, miközben a szöveg az explicit többnyelvűség technikájával él, hiszen a német szövegbe ékelődnek a román kifejezések. Így maga a szövegrészlet a nyelvkeverés jelenségét is színre viszi, és így akár azt is feltételezheti az olvasó, hogy a gyerek és a nagyapa közti párbeszéd román és német szavakat keverő hibrid nyelven történik, vagyis nem következethet biztosan az elhangzó dialógus eredeti nyelvére. Ezen a szöveghelyen éppen a jelzett elbizonytalanodás mutat rá egy izgalmas jelenségre: a szöveg felszínén érzékelt explicit többnyelvűség a fabuláris szinten lehetséges látens, tehát románul zajló dialógusra utalhat. Minde mellett a német szövegbe ékelte román szavak fordítását részben a jelenetet megelőző mondat hajtja végre, ám – lényeges hangsúlyozni – nem hiánytalanul. A *televizor* és a *geam* szavak megfelelőit megadja az ezt megelőző mondat, ugyanakkor a *meci*

²⁷ Vö. „als man wider den balkon sah, stand dort nicht mehr unser *conducător*. die kamera schwenkte auf das dach, wo zwei kleine menschen zum hubschauer rannten. der hob ab und war verschwunden.” [amikor ismét a teraszt láhattuk, a *conducător* már nem állt ott. a kamera a tetőt vette, ahol két apró ember rohant a helikopter felé. az felemelkedett és eltűnt.] (Uo., 133.)

²⁸ Vö. „eines tages im sommer blinzelte ich den schlaf weg und sah den fernseher meiner großeltern im fenster stehe.” (Uo., 77.)

²⁹ Uo., 78, kiemelés az eredetiben – V. F.

(*Match*) és a *spectacol* (*Spektakel, spektakulär*) kifejezések esetében a német és román szavak hangalakjának hasonlóságára hagyatkozik a szöveg, és így tulajdonképpen erre utalja az olvasót is.

A többnyelvűség jelenetezéseinek késleltetett vagy megelőlegező feloldási technikája mellett a kötet már a korábbiakban is részben érzékelhető, kontextusra hagyatkozó megértésre vagy azáltal biztosított „fordításra” is alapoz. Ennek egyik kiemelkedő példája a már idézett utolsó, *wir danken der partei* című elbeszélésben található. Az apa magyarul mond mesét a gyermekének, és a mese – mintegy betétként – meg is jelenik a szövegben. A betétet felvezető mondat a látens többnyelvűséget viszi színre,³⁰ miközben a mese szövegszerű megjelenítése egyszerre valósítja meg a látens és az explicit többnyelvűséget.

hol volt, hol nem volt..., fing er an, ein könig. der lebte in einem großen königreich. in dem königreich war alles rot. [...]
 der könig starb und die prinzessin pirotschka heiratete ihren prinzen und war sehr glücklich.
és boldogan éltek, míg meg nem haltak, schloss mein vater sein märchen.

[*hol volt, hol nem volt...*, kezdett bele, egy király. egy nagy királyságban élt. a királyságban minden piros volt. [...]
 a király meghalt, pirotschka hercegkisasszony pedig férjhez ment a hercegéhez, és nagyon boldog volt.
és boldogan éltek, míg meg nem haltak, fejezte be apám a mesét.]

A beékelt mese esetében nem nyelvkeverésnek, hanem részben nyelvváltásnak lehetünk tanúi olvasóként a szövegfelszínen: a mese magyarul kezdődik el, németül folytatódik, majd magyarul zárul. A nyitó és záró mondatok fordítása nem történik meg, a szöveg a mese közismert műfaji jellegzetességeire, számos kultúrában hasonló felütésére és zárlatára alapozva tekint el a magyarázattól, tehát a szöveghagyomány ismerete jelenti ebben az esetben a kontextust, ami feloldja az idegen nyelven, magyarul elhangzó szövegrészeket.

A többnyelvűség megjelenítésének konzekvenciái

Amint a tanulmány felvezetésében említettem, a Perle-kötet többnyelvűséget inszcenizáló eljárásai több ponton eltérnek ennek az utóbbi tíz-húsz évben kialakult és több szépirodalmi szövegben is tapasztalt technikáitól. Az explicit többnyelvűség-jelenetek esetén ez gyakorta a beékelt idegen nyelvű szövegelem azonnali fordítása

³⁰ Vö. „papa legte sich neben mich und erzählte mir im dunkeln auf ungarisch die geschichte von der weinenden prinzessin im turm.” [apa odafeküdt mellém, és a sötétben magyarul mondta el a toronyban zokogó hercegkisasszony meséjét.] (Uo., 130.)

révén válik elérhetővé az olvasó számára, aki így mintegy készen kapja a megoldást. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy amennyiben teljesen ismeretlen számára a beékelés nyelve, az csupán idegenszerűségével tud hatást gyakorolni, és amennyiben ez a befogadás folyamatában rutinszerűvé válik, annyiban az idegen kifejezések „elolvasása” szükségtelenné is tud válni, hiszen elég az ezt követő feloldást/fordítást elolvasni a szöveg megértéséhez. A látens többnyelvűség-jelenetek végeredményben hasonló eredményt érnek el a befogadói aktusban, mivel nem törik meg az elbeszélés homogén nyelvi felszíne, csupán közlés vagy kommentár formájában értesül róla az olvasó, hogy egyes párbeszédtek más nyelven zajlanak vagy zajlottak le. Mindkét variáció az idegenségérzet létrehozásában érdekelt, továbbá a multikulturális, többnyelvű környezet jelölését végzi el. Itt olyan szövegeket említhetünk, mint a korábban már idézett Tompa Andrea- és Papp Sándor Zsigmond-regény, Melinda Nadj Abonji *Die Tauben fliegen auf*³¹ című regénye, vagy Radu Țuculescu *Povestirile mamei-bătrîne*,³² Radu Pavel Gheo *Disco Titanic*³³ című munkái.

A Thomas Perle kötetében felbukkanó többnyelvűség-jelenetek azonban egészen másképp válnak részévé a szövegeknek, nem egyszerűen a másik nyelv vagy a többnyelvű környezet statikus reprezentációiként, ugyanis mindennek poétikai és az olvasás aktusában is észlelhető vonatkozásai vannak. Mint láthattuk az idézett részletek alapján, egyes kifejezések jelöltségük okán – mind a tipográfiai, mind nyelvi anyagszerűségükben – kiemelkednek a szövegből és értelmezésük, megértésük nem tud – változó funkcióik és nyelvi (fordításbéli) feloldásaik variációi miatt – rutinszerűvé válni.

Textuális és kötetkompozíciós szinten a többnyelvűség inszenírozása koherenciaképző funkcióval is bír, hiszen az idegen nyelvű beékelések, melyek megtörik a német szöveg homogén nyelvi felszínét, ezt a heterogenitást vagy hibriditást teszik a szövegek egyik alapvető jellegzettségévé, továbbá egyes szavak, kifejezések feloldásának fordítói gyakorlatai egymáshoz kapcsolják az egyes, akár önálló elbeszélés-ként vagy novellaként olvasható szövegeket.

Az idegen nyelvű elemek feloldásai – tehát szövegszerű fordításjelenetei, melyek eljárásai között az egyszerű, szótárszerű megfeleltetéstől egészen a megelőlegező vagy késleltetett kommentárokig találhatunk példákat – nyelvelsajátításra is motiválhatják az olvasót a megértés és értelmezés érdekében. Vagyis a másik nyelv nem egyszerűen idegen elemként az idegenség megmutatásának funkciójában érhető itt tetten, hanem olyan pedagógiai funkciót is beazonosíthatunk, mely a végeredményt tekintve megszünteti a másik nyelv idegenségét. A kontextusból kibomló – megelőlegező,

³¹ Melinda NADJ ABONJI, *Tauben fliegen auf* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2012). Magyarul: Melinda NADJ ABONJI, *Galambok röppennek föl*, ford. BLASCHTIK Éva (Budapest: Magvető Kiadó, 2012).

³² Radu ȚUCULESCU, *Povestirile mamei-bătrâne* (București: Cartea Românească, 2006). Magyarul: Radu ȚUCULESCU, *Öregmama történetei*, ford. SZÓCS Imre (Győr: Tarandus Kiadó, 2016).

³³ Radu Pavel GHEO, *Disco Titanic* (Iași: Polirom, 2016).

késleltetett, vagy fel nem oldott – jelentéstulajdonítások a többnyelvű közegek egyik alapvető jellegzetességét teszik így olvasói tapasztalattá, mégpedig az egyidejűleg másik nyelv(ek)en is történő világmegismerés és gondolkozás formáit. Az idegen nyelvi jelentések átadásának különbözőek a formái a szövegekben, és a Perle-kötet ezek felismerését, elsajátítását mint olvasói képességet alakítja, aminek eredményeként a román és a magyar szövegelemek jelenléte a német szövegben az idegenséget az ismerősség alaptapasztalataként teszi megragadhatóvá.

Amikor Wolfgang Welsch a transzkulturalitásról szóló kötetében a jelenség egyik alapjellegzetességeként azt említi, hogy a hagyományos, homogén, zárt és gömbszerű kultúrafelfogásunk helyett a hálózatos vagy hálószerű kultúrafelfogás ideje érkezett el,³⁴ akkor emellett arra is rávilágít, hogy ez a hálózatoság részben a hibridizációban érhető tetten. Mint fogalmaz, a kortárs kultúrákat erőteljesen érinti ez a folyamat, és ennek az is az eredménye, hogy számos kultúra a másikat vagy több másikat magába fogadott vagy foglalt.³⁵ Perle kötetének többnyelvűség-jelenetei ezt a hibrid állapotot tekintik kiindulópontnak vagy bizonyos értelemben normának, azonban a szövegek nemcsak felmutatják ezt az állapotot, hanem az olvasás folyamatában átélhető tapasztalattá teszik – az olvasói magatartás alakításával. Ennyiben Thomas Perle transzkulturális szövegei nem egyszerűen jelzik nyelviileg a többnyelvűséget mint egy multikulturális közeg jellegzetességét, hanem ennek az általános megértésre, fordításra vonatkozó gyakorlatait is elsajátíthatóvá, megtapasztalhatóvá teszik.

³⁴ Vö. Wolfgang WELSCH, *Transkulturalität: Realität – Geschichte – Aufgabe* (Wien: New Academic Press, 2017), 12.

³⁵ Vö. „Zudem sind die zeitgenössischen Kulturen weithin durch Hybridisierung gekennzeichnet. Für eine jede Kultur sind die anderen Kulturen tendenziell zu Binnengehalten geworden.” (Uo., 14.)